

DALIA SVIDERSKIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

ORCID id: orcid.org/0000-0003-3060-4713

Mokslinių tyrimų kryptis: onomastika (tikrinių žodžių darybos, kilmės, motyvacijos tyrimai).

DOI: doi.org/10.35321/all83-14

TERMINO ŽEMĖVARDIS KLAUSIMU

On the Term *Žemėvardis*

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariamas tarpukario mokslininko Kazimiero Alminauskio vartosenoje funkcionavusio savakilmio žodžio *žemėvardis* terminologizavimosi procesas ir rezultatas, sąvoka, termino vieta savos terminijos sistemoje, santykis su kitais lietuvių toponomastikoje vartojamais terminais. Atskleidus konceptualiąją šio kalbos ženklą teikiamą informaciją, numatytos platesnės jo panaudos galimybės. Straipsnį praplečia enciklopediniai duomenys, vietovardžių užrašymo iš gyvosios kalbos (kalbėjimo) istorijos fragmentai, juos papildo praejusio amžiaus tautinio toponimijos registro *Lietuvos vietovardžių žodyno* informacija, tarpukario kaimo kultūrinę semantiką reprezentuojantys savos toponimijos pavyzdžiai iš *Žemės vardu* anketų.

ESMINIAI ŽODŽIAI: toponimas, savakilmis terminas, vartosenos teksto analizė, konteksto analizė, terminologinė nominacija, motyvacija, terminijos sistema, tarpsritinė komunikacija.

ANNOTATION

The article discusses the process and result of the terminologization of the indigenous word *žemėvardis* ('land name'), which functioned in the language of interwar scientist Kazimieras Alminauskis, its concept, the place of the term in the system of local terms, its relationship with other terms used in Lithuanian toponomastics. After revealing the conceptual information provided by this linguistic sign, broader possibilities for the use of the term are provided. The article is expanded by encyclopedic data, the fragments of history of collecting place names from living language (speaking); they are further supplemented

by the information from the national register of toponymy of the previous century *Dictionary of Lithuanian Toponyms* and the examples of local toponymy representing the cultural semantics of the interwar village from the *Land Names* questionnaires.

KEYWORDS: toponym, indigenous term, analysis of the text of usage, context analysis, terminological nomination, motivation, system of terms, cross-disciplinary communication.

Įvadas. Tikrinių žodžių terminologija kvalifikuotina kaip visos lingvistinės terminologijos dalis su tik jai būdingomis ypatybėmis. Deja, bendresnio pobūdžio šios mokslo srities žodynuose (Šmilauer 1963; Подольская 1978, 1988; GTSGN 2002) tautinės terminijos vienetai, geriausiai atspindintys kalbinės bendruomenės sąvokas, jų įvardijimo modelius, sistemą ir sritį, kurią reprezentuoja, nesutinkami. Vystantis mokslui, atsiranda terminų atrankos poreikis, kuris ir tampa viena iš svarbiausių tyrėjo užduočių. Mokslininkų apibrėžti terminų atrankos principai ir kriterijai lemia tolesnius terminologinės veiklos etapus: pasirinktų tyrimo metodų įgyvendinimą, informacijos, reikalingos tolesnei terminų vartosenai, žodynams, kaupimą, remiantis tiek terminui keliamais reikalavimais, tiek parengtais terminologinio darbo metodiniais principais, termino apibrėžtumo kriterijumi, sinchroniškumo, sistemiškumo, norminimo principais, kurie praktiškai įgyvendinami modeliuojant loginę-konceptualiąją sistemą¹. Terminija kaip „specialioji kalbos leksika reikalauja ir specialaus norminimo, paremto ne literatūriniu, o natūraliu jo tikrumu ir teisingumu, nulemtu ne vartosenos tradicijos ar žodžių darybos, galiojančių tam tikroje kalboje, bet šio kalbos posistemio padiktuotų aplinkybių“². Lietuvių terminologės Albinos Auksoriūtės nuomone, „labai svarbu, kad lietuvių kalba būtų vartojama ir viešajame valstybės gyvenime, ir mokslo pasaulyje“ (Auksoriūtė 2020). Mokslo kalbos sąsajas su gyvąja liaudies kalba, nepaverčiant jos grynai dirbtine specialistų bendravimo priemone, yra minėjęs ir Kazimieras Gaivenis (1987: 84). Pastaruoju metu vis labiau pasiteisina kognityvinis požiūris į morfologinės motyvacijos analizės

¹ Dėl jų žr. tradicines nuostatas deklaravusius lietuvių terminologų (Gaivenis 1987: 83–91; Gaivenis, Keins 1990: 210) ir šiuolaikinių, atropocentrinės paradigmos rėmuose dirbančių rusų mokslininkų (Костерина, Кондратюкова 2014: 133–137; Васильева 2014, 2015) darbus.

² „Специальная лексика подвергается особому нормированию, в основе которого лежит не литературная, а производственная правильность, продиктованная не нормами словоупотребления или словообразования данного языка, а условиями соответствующей подсистемы“ (Суперанская 2003: 28).

studijas, taigi terminai taip pat jo neišvengia. Kaip teigia rusų kalbininkė Jele-na S. Kubriakova, „žodžiu perteikiama informacija supakuojama į *motyvuotą* ir paprastai dalimis savo prasmę perteikiantį ženklą, tinkamiausiai suderinan-tį pažintines ir komunikacines reikmes“ (Кубрякова 2004: 393)³. „Kiekvieno šnekos akto metu sąmonėje aktualizuojamas mentalinis turinys yra subjekty-vaus pobūdžio, o su konkrečiu žodžiu aktualizuojamas turinys yra tikroji, rea-lioji, žodžio reikšmė šnekos akto situacijoje. Realioji reikšmė yra tai, ką žmogus mano, ką turi galvoje, kai suvokia (išgirsta arba pats pavartoja) tam tikrą žodį. Didelė tokios reikšmės dalis yra bendra visiems kalbantiesiems dėl panašios gy-venimiškos patirties, dėl tipiškų komunikacijos situacijų pasikartojimų“ (Guda-vičius 2011: 111). Reikšmė suprantama kaip turinio ir formos vienovė. Siekiant suprasti kalbos ženklo reprezentuojamą turinį, reikia suvokti pragmatinį požy-mį, davusį impulsą rasti kalbos ženklui. Nikolajaus F. Alefirenko nuomone, „kalbos ženklo vidinė forma laikoma sinchroniniu epidigmatiniu jo semantinės struktūros komponentu, atliekančiu netiesioginės nominacijos idioetninio pa-mato funkciją, t. y. atspindinčiu denotacinį požymį, kuriuo buvo įvardytas vie-nas iš galimų tikrovės fragmentų“ (Алефиренко 2009)⁴.

Kalbotyroje pripažįstama, kad „termino paskirtis ne tik tiksliai išreikšti mokslo sąvoką, bet ir atlikti tam tikro pažinimo instrumento funkciją, išaiški-nant tai, kas nauja tam tikros mokslo srities, kuriai jis tarnauja, terpėje“ (plg. Блинова 1981: 28)⁵. Taigi, manant, kad savakilmis terminas galėtų įsitvirtin-ti besivystančiame tikrinių žodžių moksle ir išryškinti tautinius kognityvinius jo bruožus, kaip pagrindinis analizės šaltinis buvo pasirinkta Kazimiero Almi-nausio tarpukariu sudaryta *Instrukcija žemės vardynui surašyti* (toliau – *Ins-trukcija*; LŽVI). I skyriuje *Apie žemės vardyną, jo reikšmę ir surašymą* pasakyta: „Tarp tautosakos ir tautodailės liaudies kūryboje garbinga vieta tenka žemės var-dynui“ (Alminauskis 1934: 3). Globalizacijos akivaizdoje, regis, atkartojančiai tarpukario situaciją⁶, nusakomą žodžių „(iš)nykti ar (iš)likti“ opozicija, neleidžia

³ „Передаваемая им информация упаковывается в *мотивированный* и, как правило, расчле-ненно передающий свое значение знак, а также знак, оптимально согласующий свои когни-тивные и коммуникативные задачи“ (Кубрякова 2004: 393).

⁴ „Внутренняя форма языкового знака рассматривается как синхронный эпидигматический компонент его семантической структуры, служащий идиоэтнической основой косвенно-про-изводной номинации, т. е. отражающий тот денотативный признак, по которому и был наи-менован соответствующий фрагмент реальной действительности“ (Алефиренко 2009).

⁵ „Термин призван не только предельно точно выразить научное понятие, но и служить сво-еобразным инструментом познания, выявления нового в той отрасли научного знания, ко-торую он обслуживает“ (Блинова 1981: 28).

⁶ K. Alminauskis išsakyta mintis šiandien tarsi atliepia lietuvių geografės Filomenos Kavo-liutės mintys: „Gyvenamųjų vietovių vardai, kartu su kitais vietovardžiais, formuoja specifinį

išsipildyti nemažėjantis dėmesys tikrinių žodžių sričiai⁷. Taigi šis tyrimas yra svarbus tiek toponomastikai, tiek terminologijai, nes „onomastikos savitumas, jos padėtis humanitarinių žinių terpėje ne kartą sukėlė daug ginčų, lygiai taip pat, kaip ir nežinomybė dėl tikrinių žodžių statuso kalbotyroje bei jų įvairovės turėjo įtakos onomastinės terminologijos procesui“ (Матвеев 2005: 5)⁸. Be to, „tautiniai terminai yra neišsenkantis mokslo terminijos pasipildymo šaltinis. Kai kuriais atvejais jie tiksliau ir preciziškiau informuoja apie geografinio objekto, gamtos reiškinių turinį ir jo atspalvius“ (Мурзаев 1984: 4)⁹.

Straipsnio **tikslas** – remiantis tarpukariu visuotinio vietovardžių surašymo išsaugojimo tikslais situaciją reprezentuojančiu dokumentu, K. Alminauskio *Instrukcija*, nustatyti kalbos ženkle *žemėvardis* teikiamą turinio apimtį, gautų duomenų pamatu įvardyti savakilmio termino *žemėvardis* sąvoką, numatyti tolimesnes šio termino ir žodžio panaudos galimybes. Siekiant jį įgyvendinti, keliami šie **uždaviniai**: 1) išaiškinti žodžio *žemėvardis* kilmę; 2) pristatyti enciklopedinę ir toponomastikoje nusistovėjusią termino *žemėvardis* sąvoką, teminę aplinką, kontekstinius partnerius, paaiškinti (interpretuoti) motyvaciją, atskleisti struktūrinį modelį; 3) remiantis K. Alminauskio *Instrukcijos* tekstu, naujaušiu savos toponomastikos tyrimų kontekstu, atskleisti (interpretuoti) požiūrio į įvardijamo tikrovės fragmento (vietų vardus) pokyčius, lemiančius sąvokos *žemėvardis* turinio korekciją.

Taigi tam, kad būtų galima nustatyti (interpretuoti), išryškinti, kas kalboje yra *nauja*, kaip tai santykiauja su tuo, kas yra *tebevartojama sena*, tiriami leksiniu-semantiniu, sintaksiniu ir lingvokultūriniu lygmenimis, tikslingai derinant onomasiologinį ir semasiologinį metodus. Be šių, straipsnyje taikomi teorinės

---

kultūrinį-mentalinį krašto klodą, egzistuojantį su visuomene neatsiejamai ir esantį ne mažiau reikšmingu kaip papročiai ar tradicijos“ (Kavoliūtė 2019: 740).

⁷ „Nematerialusis kultūros paveldas – gyvas, klestintis, perduodamas iš kartos į kartą, teikiantis žmogui taip reikalingą tapatybės jausmą – visada užėmė svarbią vietą visuomenės gyvenime: nuo visuotinai į kraują įaugusių tradicijų iki mažų bendruomenių nuoširdžiai puoselėjamų papročių, kuriais jos dosniai dalijasi su visais, norinčiais pažinti ir patirti mūsų [...] pasaulėžiūrą, net savičius brožuos išlaikiusius žmonių charakterius.“ Prieiga internete: <http://lki.lt/lietuvos-nematerialaus-kulturos-paveldo-vertybiu-savade-vietovardziu-atminties-ir-vartojimo-tradicija/> [žiūrėta 2020-07-11].

⁸ „Своеобразие ономастики, положение ее в среде гуманитарных знаний не раз вызывало многочисленные споры, так же как неопределенность научной позиции имен собственных в лингвистике и их многообразие повлияли на процесс ономастической терминологизации“ (Матвеев 2005: 5).

⁹ „Народные термины – неисчерпаемый источник пополнения научной терминологии. В ряде случаев они более точно и предметно информируют о содержании и нюансах географического объекта, природного явления“ (Мурзаев 1984: 4).

analizės, aprašomasis analitinis, komponentinės analizės metodai, laikomasi kokybinių tyrimų¹⁰ taisyklių, orientuotų į tyrimo objektą. Straipsnis vertingas terminologijai, terminografijai, toponomastikai, kultūrinei geografijai, socioleksikologijai¹¹, tarpsritinei komunikacijai, įdomus edukaciniu požiūriu.

1. Žodžio *žemėvardis* kilmė. Sandūros būdu padarytą žodį *žemėvardis* sudaro du dėmenys. Pirmasis sietinas su liet. *žėmė*, antrasis – su liet. *vařdas*. Žodžio pirmojo struktūrinio dėmens kilmę galima paaiškinti remiantis *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų baze* (toliau – LKEŽBe), sudaryta Vilniaus universitete¹², pagal kurią liet. *žėmė* [...], kaip ir kitose gim. kalbose, semantiškai rišasi su ‘žemai gulintis, tai, kas yra žemai’ (cit. iš Buck 1949: 16). Toliau, orientuojantis į tipiškiausią, savarankiškiausią, stilistiškai neutraliausią reikšmę, nurodomą *Lietuvių kalbos žodyne* (toliau – LKŽe), pažymėtą pirmuoju numeriu, aiškėja, kad liet. *žėmė* reiškia ‘(mūsų planetos) paviršius, [...] (dažnai priešpriešinamas dangaus skliautui)’ ir šios reikšmės atspalvį¹³ || ‘dugnas (vandenyje)’. Pastaruosius reikšmės komponentus papildė ir reikšmės struktūrą plėtoja kitos daugiareikšmio žodžio *žėmė* reikšmės: 4. ‘viršutinis birus (ppr. dirbamas ar kitaip naudojamas) mūsų planetos paviršiaus sluoksnis’; 5. ‘medžiaga, sudaranti mūsų planetos paviršių’ || ‘molis’ || ‘purvas, nešvarumai’; 6. ‘sklypas, plotas, laukas, skirtas kokioms reikmėms’; 7. ‘sausuma’ || ‘krantas, pakraštys’; 8. ‘ariamas, dirbamas laukas, dirva’; 9. ‘privatus (ppr. dirbamas) sklypas, naudmenos’ || ‘privati valda’ || ‘ūkis’ || ‘valakas’; 10. ‘tinkamas augalams augti ir auginti sluoksnis, dirvožemis’; 11. ‘tautos arba tautų gyvenama teritorija, kraštas, šalis’ || prk.¹⁴ ‘kurio krašto ar šalies gyventojai, tauta’ || ‘valstybė’ || ‘etninis teritorinis vienetas’ || ‘apylinkė, vietovė, sritis’ || ‘tėvynė, gimtinė, tėviškė’.

Antrojo struktūrinio dėmens kilmė – iš liet. *vařdas* ‘pavadinimas, duotas ne vienam kuriam, bet kiekvienam tam tikros rūšies daiktui, reiškiniui, veiksmui ir pan.’. Dar plg. *-onimas* [*onimai*] antroji sudurtinio žodžio dalis, reiškianti

¹⁰ „Kokybinis (kvalitatyvinis) tyrimas – tai sistemingas, nestruktūruotas atvejo ar individų grupės, situacijos ar įvykio tyrimas natūralioje aplinkoje, siekiant suprasti tiriamuosius reiškinius bei pateikti interpretacinį, holistinį jų paaiškinimą“ (Kardelis 2002).

¹¹ Socioleksikologija – mokslas, tiriantis žodžių vartosenos sąsajas su žmonių gyvenamąja vieta, profesija, socialiniu statusu. Apibendrintai tariant, tai mokslas apie žodžių ir visuomenės santykius.

¹² Projekto vadovė prof. dr. Daiva Sinkevičiūtė. Prieiga internete: <http://etimologija.balt nexus.lt/> [žiūrėta 2020 rugsėjo–spalio mėn.].

¹³ Toliau reikšmės atspalviui (-iams) žymėti vartojamas ženklas ||.

¹⁴ Tokios santrumpos kaip LKŽe atskirai neaiškinamos.

„vardas“, „pavadinimas“, „žodis“ (TŽŽ 2013: 822), *onimai* [gr. *onyma* – vardas] *kalbot.* tikriniai žodžiai arba žodžių junginiai, įvardijantys objektus (ten pat)¹⁵.

2. Termino sąvoka, teminė aplinka, vieta sistemoje, motyvacija, struktūrinis modelis. Remiantis enciklopediniais duomenimis, toponimai, arba vietovardžiai, t. y. tikriniai vietų vardai, pirmiausia skirstomi į negyvenamųjų vietų vardus ir gyvenamųjų vietų vardus. Negyvenamųjų vietų vardai savo ruožtu skirstomi į dvi dideles grupes – hidronimus ir žemėvardžius. Žemėvardžiai – tai kalnų, kalvų, skardžių, daubų, slėnių, pievų, lankų, ganyklų, laukų, dirvonų, žvyrdubių, moldubių, miškų, skynimų, šilų, krūmų, trakų, kelių, takų ir kt. vardai. Žemėvardžiai yra patys gausiausi lietuvių toponimai. Jų yra užrašyta daugiau kaip 500 000. Pagal kilmę ir pagal atsiradimo laiką jie yra patys įvairiausi tarp toponimų. Tai vardai daugiausia smulkių ir nelabai svarbių vietų; kintant istorinėms bei socialinėms aplinkybėms, jie kinta, išnyksta arba atsiranda naujų. Jų mažiau patenka į oficialius dokumentus, jie rečiau įteisinami. Tačiau komunikacijai, orientacijai žemėvardžiai ne mažiau svarbūs kaip vandenų arba gyvenamųjų vietų vardai (LKE 2008: 599, 556–557)¹⁶. Šis (su) skirstymas atskleidžia žemėvardžių padėtį bendroje toponimijos terminų sistemoje – jie atsiduria žemesniame negyvenamųjų vietų vardų lygmenyje ir drauge su hidronimais¹⁷ sudaro toponimų, arba vietovardžių, porūšį.

Grasilda Blažienė, remdamasi vokiečių onomastikos patirtimi, teigia, kad „tuos toponimus, kurie lieka atskyrus oikonimus ir hidronimus, tikslingiausia būtų vadinti žemėvardžiais, arba negyvenamųjų vietų vardais“ (Blažienė 2006: 27). Vitalijos Maciejauskienės toponimų, arba vietovardžių, sistemos samprata atsiskleidžia iš *Lietuvos vietovardžių žodyno* šaltinio, kartotekos, esančios Lietuvių kalbos instituto Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centro fonduose, apibūdinimo: „Ji kaupia kone visą dvidešimtąjį šimtmetį, o šiuo metu joje yra apie 600 tūkstančių lapelių. Juose užrašyti įvairiu metu ir įvairiais būdais iš gyvosios kalbos rinkti lietuvių vietovardžiai – gyvenamųjų vietų vardai, vandenvardžiai ir įvairių kitų žemės paviršiaus objektų (arimų, aukštumų, balų, brastų, daubų, dirvų,

¹⁵ Dar plg. rusų terminijos reprezentantą: „Топоним (от др.-греч. τόπος – место + ὄνομα – имя, название) – разряд ономов, имя собственное, обозначающее собственное название природного объекта на Земле или объекта, созданного человеком на Земле. Топонимы изучаются наукой топонимикой, являющейся разделом ономастики“ (Подольская 1988: 127).

¹⁶ Dar žr. TŽŽ 2013: 822: *toponimas* (*topo-* + gr. *onyma* – vardas), *kalbot.* vietovardis, gyv. vietos arba kito geogr. objekto tikrinis vardas. LKŽe duomenimis, *vietavardė* ‘tikrinis vietos vardas, pavadinimas’ [*Aukštaičiuose yra pavardžių ir vietavardžių – Kušlaukių Vaižg.*].

¹⁷ Dėl šio termino vartojimo tiek siaurąja, tiek plačiąja prasme žr. Vanagas 1999: 239. Pirmuoju atveju terminu *hidronimas* pavadinami upės ir ežerai, antruoju – ir kiti tikriniai vandens telkinių – jūrų, vandenynų, ežerų, upių, tvenkinių, griovių, brastų, pelkių, liūnų ir kt. – vardai.

ganyklų, griovių, įlankų, kalnų, kalvų, kelių, laukų, miškų, pelkių, raistų ir t. t.) vardai. Pastarųjų vietovardžių yra labai daug, jie mažiausiai tirti (Maciejauskienė 2002: 102)¹⁸. Objektų grupė, enciklopedijoje įvardijama žemėvardžiais, šios autorės lieka nepavadinta, tačiau akivaizdu, kad onomastė ją išskiria iš kitų klasių (poklasių) pavadinimų.

Kaip jau tapo įprasta, visuose lietuvių regioninei (arealinei) toponimikai skirtuose darbuose – lietuvių mokslininkų kolektyvinėje monografijoje *Lietuvių vietovardžiai, žemėvardžiai ir vandenvardžiai Europos kontekste* (LOFGEK 2019), Ilonos Mickienės, Renatos Endzelytės, Nerijos Bartkutės studijose, lokaliųjų tyrimų serijos „Versmė“ leidiniuose – žemės dangos, t. y. kalnų, laukų, pievų, miškų, kelių, takų ir kt., vardams pavadinti vartojamas terminas *žemėvardis*. Jį vartojo ir geografas, rašęs kalbos klausimais, Stanislovas Tarvydas (1958: 5, 46), kalbininkai Bronys Savukynas (1963: 235)¹⁹, Aleksandras Vanagas (1988: 16), Marija Razmukaitė (2003: 67), etnologė Auksuolė Čepaitienė (2013: 112, 129).

Termino atsiradimo aplinkybės ir motyvacija sinchroniniu požiūriu, regis, nesunkiai suvokiamos – iškilo būtinybė pavadinti sausojo žemės paviršiaus (žemės dangos) zonas, išsiskiriančias iš supančios aplinkos (dirbamas, kalnuotas, miškingas, tas, kuriomis einama, važiuojama ir kt.). Motyvacija leidžia suprasti vartojami kiti rūšiniai to paties lygmens terminai: *vandėnavardžiai, gyvenamųjų vietų vardai*. Lietuvių toponimikoje greta vartojami ir savo kilme mišrūs terminai: tiek lietuviški, tiek turintys graikiškos kilmės kamienus. Sinonimiškai vartojami terminai: *vandėnavardis – hidronimas; gyvenamosios vietos vardas – oikonimas; pėlkėtos vietos vardas – helonimas; kálno vardas – oronimas; laũko, píevos vardas – agronimas; miško vardas – drimonimas; kėlio, tãko vardas – hodonimas*. Prireikus šie apibendrintai pavadinami *vietovardžiais* ar *toponimais*, o *oronimai, agronimai, drimonimai, hodonimai – žemėvardžiais*.

Taigi terminologinis modelis susiformavo iš pagrindinio dėmens *vardas*, reiškiančio tikrinių žodžių klasę (kategoriją), ir šalutinio *žemė*, reiškiančio vietą ir žymincio negyvuųjų objektų poklasį. Siekiant suprasti teikiamą kalbos ženklo informaciją, privalu paisyti sintaksinių ryšių tarp pagrindinio ir šalutinio dėmens (atitinkamai *vardas* ir *žemė*), nes svarbi ne atskirų dėmenų reikšmių suma, bet prasminė visuma, t. y. darinio prasmė.

3. Termino vartosenos retrospektyva.

3.1. *Instrukcijoje* pasakyta, kad žemės vardyną „sudaro vietovardžiai²⁰) ir žemėvardžiai²¹⁾, kuriais žmonės yra praminę kone kiekvieną vietelę: lauką, mišką, ežerėlį, upelį, pievą... kalnelį... vis kitokiu, nuo vienas kito atsiskiriančiu vardu“ (Alminauskis 1934: 3). Pirmiausia aptartinas *žemėvardžio* pavartojimo atvejais, kurio reikšmė *Instrukcijos* išnašoje paaiškinama paties autoriaus: „Žemėvardžiai plačiau prasme apima visus žemės paviršiaus vietovių vardus, taigi ir vietovardžius“ (ten pat). Iš to, kas pasakyta, galima suprasti, kad K. Alminauskio vartosenoje funkcionavusio termino *žemėvardis* sąvoka formavosi pagal sampratą „tai, kas yra žemai“, visus supančios aplinkos (erdvės) segmentus suvokiant kaip priešpriešą dangui. Taigi, tarpukario kalbininko manymu, *žemė* yra kaip sisteminiuo *viršus / apačia* pamatas. Šios opozicijos samprata deklaruojama ir simbolių žodynuose (Bekeris 1996: 318; Lapinskienė 2007: 176)²². Dabartinėje savoje toponomastikoje²³ kitaip: toponimais, arba vietovardžiais, laikomi ir višatos objektų – žvaigždžių, žvaigždynų, planetų, kometų ir pan. – vardai (kitaip kosmonimai ir astronomai) (dar žr. LKE 2008: 557).

3.2. K. Alminauskio teiginį dėl to, kad kone kiekviena vieta (*vietelė*²⁴ – K. A.) praminta²⁵ ir vis kitokiu, vienas nuo kito atsiskiriančiu, vardu, (pa)liudija praktinėms vietų identifikavimo reikmėms sudarytų *Lietuvos vietovardžių žodyno* objektų nuorodų sutrumpinimų sąrašas²⁶. Kaip teigia žodyno vyriausiasis redaktorius Laimutis Bilkis, „palyginti su I tomu, šiek tiek praplėsta vietovardžių sąvoka: į II tomą įtraukti pavienių geografinių objektų (akmenų, medžių), pastatų su tam tikrais žemės plotais (karčemų, kumetynų, pirčių), susisiekimo objektų (lieptų, tiltų) vardai. Tuo siekiama, kad šie dažnai įdomios struktūros ir kilmės onimai neliktų dūlėti archyve ir po truputį nenuieitų užmarštin“ (LVŽ II: VII). Taigi, nesunku numanyti, kad mūsų kultūroje įvardijami kone visi socialiai svarbūs žemės dangos segmentai. Jų prieskyrą tam tikrai klasei, poklasiui parodo objekto nuoroda. Vardų atskyrimo vienas nuo kito tikslais ši buvo (tebėra) vartojama tiek vietų vardų pateikėjų, tiek į anketas užrašiusių mokytojų, girininkų, tiek tyrėjų. Tai paliudija *Žemės vardų* anketų²⁷ standartizuotų lapų lentelės 7-oji skiltis „Dalykas“, kurioje buvo nurodoma, koks tikrovės fragmentas įvardijamas. Kaip rodo naujausi lietuvių toponomastikos tyrimai, fiziografinio termino nuoroda neeliminuoama iš vietos vardo semantikos – ji būtina pagrindžiant vietos vardo nominaciją ir motyvaciją²⁸. Tai būtinoji, su tikrinių žodžių prigimtaine ypatybe *išreikšti vienetinę sąvoką*²⁹ tapatintina, informacija.

3.3. Žemėvardžių turinio nevienodumą ir jų konkurencingumą vienas kito atžvilgiu liudija ir toliau išsakytos K. Alminauskio mintys: „Šitie žemės vardai įsakmiai mums rodo tautos prisirišimą prie savo žemės, jos meilę ir pamėgimą. Žmonės ir menkiausią žemės kampelį pavadina savu vardu, kitaip sakant, jį įsamenina ir tuo būdu prie savęs paties priartina“ (Alminauskis 1934: 3). Išskirtas sakinytis parodo, kad *Instrukcijos* (pa)rengėjas atkreipė dėmesį į žemės vardų

šąsajas su žmonėmis, tam tikros kalbinės bendruomenės atstovais, tapatinančiais vietas su savimi, bet kartu ir atskiriančiais jas vienas nuo kitų koku nors aspektu³⁰. Savoje toponimijoje randama tai patvirtinančių pavyzdžių. Vienas iš jų, paremtas subjektyvizmu, vieta, yra žmogus – bala yra *Panáité* (Vv³¹). Stefanus Ulmanas vieną iš metaforizacijos polinkių ir nurodo antropomorfizmus (žr. Ульман 1970). Tai žmogaus kūną, dvasią, veiklą apibūdinantys žodžiai, pavartoti negyvojo pasaulio dalykams pavadinti³². Taip įvardijant topoobjektus, sužadindamos adresato asociacijos su žmogumi³³. Būdvardžiai, apibūdinantys žmogų (gyvą padarą), yra toliau pateikiamų žemėvardžių nominacijos pamatas: dirva *Mùdré* (Brb); bala *Skaĩsté* (Kdn), pieva *Skaĩsté* (Lbv); anot Melagių k. *Žėmės vardu* anketos vietovardžio pateikėjo, dirbamos žemės, pievos dalies *Piktābalė* (Kdn) pavadinimas kilo iš to, kad seniau toj vietoj buvo bala, kurioje prigerdavo daug gyvulių. Perkeltinės reikšmės veiksmožodžius tyrusios Vaidos Drukteinytės teigimu, šie „atsiduria semantinių grupių periferijoje, nes daugeliu atvejų tas pats veiksmožodis, pavartotas tiesiogine ir perkeltine reikšmėmis, patenka į skirtingas semantines grupes“ (Drukteinytė 2002: 318). Aptarimo klausimo kontekste pastarasis pastebėjimas itin reikšmingas, nes išpėja apie prasminius pokyčius, tam tikras deformacijas vietų vardų reikšmės struktūroje.

3.4. „Žemėvardžiai neretai supažindina mus su ankstyvesnėmis tautos gyvenimo aplinkybėmis ir duoda progos giliau išvelgti į jos sielą“, – pasakyta *Instrukcijoje* (Alminauskis 1934: 3). „Su kaikiuriais³⁴ jų (su žemėvardžiais – autoriaus pastaba) yra susiję senų laikų atsiminimai, senoviški burtai, įsitikinimai ir panašūs tautos kultūros istorijos dalykai, apie kuriuos be jų nieko nežinotume“³⁵ (ten pat). Iš *Instrukcijoje* užrašytų sakinių galima suprasti (interpretuoti), kad

³⁰ Kazimiero Būgos epigrafas, tapęs daugelio lietuvių tyrėjų pranešimų, straipsnių atrama, pabrėžiant vietovardžių svarbą, ir šiame kontekste nepraranda prasmės dėl praėjusio amžiaus pradžios kalbininkų požiūrio į savo žemės, savo krašto tikrinius vardus. „Vietų vardais į mus kalba pati žemė. Jos kalbos žodžiai – tai miestų, sodžių, upių, ežerų, balų, girių, kalnų ir kt. vardai“ (Būga 1961: 491).

³¹ Santrumpos tokios kaip LVŽ, atskirai jos neaiškinamos.

³² Dar žr. Gudavičius 2007: 165–168. Tatjana Fedotova (Užbaikalės valstybinis humanitarinis-pedagoginis universitetas) šią metaforos rūšį toponimikoje vadina *kognityvine* (žr. Федотова 2008: 48, 49).

³³ Antropomorfinės metaforos sudaro personifikacijos pagrindą – stilistines figūras, kai negyvojo pasaulio daiktams suteikiamos žmogaus ypatybės ir požymiai (plg. Gudavičius 2009: 117).

³⁴ Rašyba kaip *Instrukcijoje*.

³⁵ Anketų 3-iojo lapo turinys: 13. „Istorinės žinios“, 14. „Archeologinės žinios“, 15. „Vardų kilmės aiškinimai“, 16. „Tautosakinės žinios“. Standartizuotas anketos lapas baigiamas pateikėjų amžiaus intervalo nuorodų lentele, t. y. informacija, kokiai amžiaus grupei šie (šis) priklausė.

žemėvardžio sąvoka siejama su tam tikru laikotarpiu, tautos istorija³⁶, teritorija, žmonija, jos antropologinėmis bendrybėmis ir skirtybėmis, individų (pra)gyvenimo būdu, šią informaciją konservuojančią žemėvardžių funkciją, iš kurios galima spręsti apie tam tikrame plote gyvenusių žmonių vidinį pasaulį, pasaulėžiūrą, pasaulėvoką, mąstymo standartus. Taigi, kaip tiksliai pastebėjo Kazimieras Būga, „mūsų praeitis, mūsų būtovė (istorija) glaudžiai yra susijusi su kalbos vardu“ (LKŽe). Panašios nuomonės apie vietovardžius laikosi ir šiandienos mokslininkės: „Vietovardžių studijos yra ypatingos tuo, jog, norint sužinoti vardo kilmę ir reikšmę, reikia praverti duris ne tik į žodžių, bet ir į gamtos, istorijos, mitologijos, geografijos, psichologijos pasaulį [...]“ (Kiseliūnaitė, Simutyte 2005: 7); „Mikrotoponimai ir kiti toponimai: žmogaus pasaulio suvokimo atspindžiai“ (Sinkevičiūtė 2015: 75). Pastarosios autorės vartojamo termino *mikrotoponimas* sąvoka siejasi su lokalumu: pirmasis struktūrinis dėmuo parodo, kad *mikro-* yra tam tikro ploto toponimai³⁷ (dar plg. kolokaciją *vietovės žemėvardžiai*, rastą užrašytą vienoje iš anketų), individualumu³⁸, savitumu, išskirtinumu (kitoniškumu). Šis suvoktas turinys suartina pastarojo termino sąvoką su *žemėvardžio*³⁹ sąvoka, suteikdamas papildomos informacijos dėl jo neoficialumo⁴⁰, vartosenos tik tam tikroje mokslo srityje (srityse) ribotumo, taip pat atskleidžia santykį su terminu

³⁶ Dar plg.: „Vietų vardai yra mums tuo brangūs, kad jie žinovo rankose gali eiti istorijos dokumentais“ (Būga 1961: 743); „Kur kurios tautos senovėje gyventa, gali mums pasakyti žemė: reikia tik ji mokėti paklausti ir jos atsakas suprasti“ (ten pat, 491).

³⁷ Dėl tokios termino *mikrotoponimas* pirmojo struktūrinio dėmens interpretacijos žr. Васильева 2014: 117–126.

³⁸ Daugiau pavyzdžių, kuriuose iliustruojama, kaip tam tikras kraštovaizdžio (gamtos, gamtinės vietovės) faktas simbolizuoja individo psichologinės būsenos faktą, D. Sviderskienė yra surinkusi iš lietuvių etnologės, tautosakos, baltų religijos ir mitologijos tyrinėtojos Radvilės Racėnaitės tyrimo, kuri, remdamasi Alytaus ir Trakų apskričių *Žemės vardu* anketų medžiaga, analizavo, kaip atsiminimai apie praeitį įtvirtinami skirtinguose sakmių žanruose ir kaip jie sąveikauja su kraštovaizdžiu; iš Vigimanto Butkaus, tyrusio literatūros topografiją, straipsnio; iš lietuvių mitologės, folkloristės Daivos Vaitkevičienės straipsnio, parengto skaityto pranešimo „Girdėti vietą ir būti išgirstam“ pagrindu, kur minimos „balos burbėklės“ (atitinkamai žr.: Sviderskienė 2015: 173–174, 183; 2016: 261).

³⁹ Dėl termino vartosenos lietuvių toponimikoje žr. Bilkis 1997: 35–57; dar žr. Подольская 1978: 86: „Микротопоним – Собственное имя (чаще) природного, физико-географического объекта, (реже) созданного человеком, имеющее узкую сферу употребления: функционирующее в пределах лишь микротерритории, известное узкому кругу людей, живущих вблизи именуемого микрообъекта, в т. ч. микрогидроним, микроойконим, микроороним, микрохороним, названия урочищ, хозяйственных угодий, микроооружений (колодцев, мостов, будок, вышек, зимовий, кордонов, охотничьих домиков и т. п.).“

⁴⁰ Šį pastebėjimą dar plg. su enciklopedinėmis žiniomis, pateiktomis šio straipsnio 2-ame skyriuje.

toponimas, esančiu aukštesnėje hierarchinės struktūros pakopoje, vartojamu oficialiuoju lygmeniu mokslo kalboje.

G. Blažienė, sprendama prūsų žemėvardžių tyrinėjimo problemas, teigė, kad „žemėvardžiai, arba negyvenamųjų vietų vardai, yra vartojami negausios žmonių grupės, pvz., vieno kaimo gyventojų“, ir, toliau tęsdama, rėmėsi L. Bilkio nuomone: „Reikia būti susipažinusiems su vietove, kurioje jo vardas egzistuoja“ (dar žr.: Blažienė 2006: 27; Bilkis 1997: 49). Žemėvardžių kaip vietų vardų, esančių tam tikro administracinio vieneto⁴¹ viduje, visumą tam tikroje kalbinėje terpėje, atspindinčioje kalbines, kultūrinės, istorines regionines (areaines) ypatybes, tyrinėja Dalia Sviderskienė. Tai įgyvendinti tyrėjai padeda tarpukario palikimo vienetas – *Lietuvos žemės vardyno* anketos.

4. Termino, žodžio *žemėvardis* vartosenos perspektyva.

4.1. Remiantis *žemėvardžio* vartosenos analize, galima teigti, kad sąvoka pakito ir plėtėsi. *Žemėvardžiais*, tęsiant tradiciją, vadinami ne tik žemės dangos – kalnų, laukų, pievų, miškų, kelių, takų – vardai, bet ir netipinės struktūros, turinio sąsajų su istorine, etnokultūrine radimosi ir funkcionavimo sritimis turintys vietų vardai⁴². Ypač pamatuota tokia termino vartoseną atrodytų antropocentriškai orientuotos regioninės (arealinės) toponomastikos rėmuose. Pagrindinis teiginio argumentas – vietovardžiai yra tam tikros kalbinės etninės bendruomenės narių lingvistinės ir ekstralingvistinės patirties rezultatas⁴³. Neoficialūs vietovardžiai informatyvūs tik vartosenoje (kalbėjime), jų radimosi sociokultūrinėje, etnokultūrinėje aplinkoje. Nežinant oniminio konteksto, vietos vardas gali tapti nesusikalbėjimo figūra. Kadangi vietovardžiai yra praeities liudininkai, išsaugantys (konservuojantys) bendrinius (savus ir paskolintus) žodžius, dabartinėse sancaupose nefiksuojamus asmenvardžius, supančią aplinką, jos detales, tautų istorinių-kultūrinių ryšių pėdsakus, tam tikros etninės srities netipinės struktūros reprezentantus su jiemis būdinga „infrastruktūra“ galima vadinti *žemėvardžiais*.

⁴¹ Tarpukario Marijampolės apskrities.

⁴² Atliekant vardyno tyrimo darbus pastebėta, kad žemėvardžiais *Žemės vardu* lapuose užrašytus vietovardžius vadina juos užrašęs mokytojas: Žilvyčių kaimo Seirijų valsčiaus Alytaus apskrities anketoje rastas prisegtas lapelis su ranka užrašyta tai patvirtinančia informacija. Žilvyčių kaimo žemėvardžiai (13) surašyti Kalėdos Juozo, gauta iš Stračiūnų mok. Liegaus Prano. Tos pat **vietovės žemėvardžiai** (paryškinta autoriaus) surašyti ir Krikštonių mok. Lekavičiaus Rapolo, kurio lape yra tik 4 žemv. (3 kart mažiau?!) A. N. 1936-IV-24. Yra pasitaikęs atvejis, kada neužpildytoje *Žemės vardu* anketos lentelėje buvo vienintelis įrašas „žemėvardžių nėra“.

⁴³ Išsamiau apie nuosekliai pastaraisiais metais atliekamus tyrimus, davusius tokio pobūdžio rezultatus, žr.: Sviderskienė 2015, 2016, 2017, 2019.

4.2. Prano Skardžiaus sudurtinių žodžių vertę pagrindžiantys argumentai leidžia numatyti *žemėvardžio*, kaip mūsų kalbos žodžio, tolimesnes panaudos galimybes: „Jie savo pobūdžiu daugiausia tinka tikslesniam, kondensuotesniam ir turtingesniam, prasmingesniam reiškimo būdai. Dėl to sudėtiniai žodžiai labai dažnai turi daug gausesnį, turtingesnį ir tuo pat metu specialesnį turinį, negu atskiros, dar vienove neaperceptuotos žodžių grupių dalys“ (Skardžius 1943: 396). „Tuo būdu sudėtiniai žodžiai sudaro vieną iš pagrindinių specialių raiškos [...] priemonių, [...] jie dažniausiai turi ką nors pasirinkta“ (ten pat, 397). Nustatyta, kad antrojo struktūrinio dėmens *vařdas* kilmė ir teminė aplinka neapsiriboja toponimikos sritimi, plg. *asmėnvardis* – antroponimikos terminas, reiškiantis tikrinius asmenų vardus, dar plg. onomastikos terminą *zoonimas* su antruoju tą pačią įvardijimo funkciją atliekančiu graikiškos kilmės struktūriniu dėmeniu. Visus pastarųjų klasių reprezentantus globalizacijos akivaizdoje sieja (iš)nykimo, (iš)likimo iššūkis ir išsaugojimo idėja. Taigi, remiantis analogija, kurios pamatu tarpukariu vietų vardų išsaugojimo tikslais buvo (pa)vadintos anketos *Žemės vardai* (plg. gretiminę anketų pavadinimo formą *Žemėvardžiai*⁴⁴), *žemėvardžiais* kvalifikuotini bei vadintini savakilmiai ir kitų semantinių grupių reprezentantai, svarbūs tapatybės dėmenys⁴⁵. Jų sąrašas nėra baigtinis, nes, kaip teigė K. Alminauskis *Instrukcijoje*, „šimtai tūkstančių žemėvardžių yra paslėpti tarp žmonių“.

Išvados. Straipsnyje išanalizavus K. Alminauskio *Instrukciją vietovardžių rinkėjams* (1934) kaip pagrindinį termino *žemėvardis* radimosi tekstą, toponiminį kontekstą, daugiasritę mokslo terpę, kurioje, kiek yra žinoma, šis terminas funkcionuoja, atsižvelgus į objektų (realijų), kuriuos terminas įvardija, specifika,

⁴⁴ Vardinė kalbos medžiaga, renkama Lietuvių mokslo mylėtojų draugijos, taip pat buvo pavadinta *Žemėvardžiai*. Lietuvių kalbos instituto Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centro fonduose rasti šie kiek mažesnio formato (A4) nei visuotinio vietovardžių surašymo metu (su)formuoti absoliučią daugumą sudarantys standartizuoti *Žemės vardų* lapai su daugiaskiltėmis lentelėmis, talpinančiomis kaimo aplinkos informaciją. Medžiagos tituliniam lape, be minėtos, pateikiama ir kitų žinių: Oficialinis vardas: *Driškūnų (Dryszkuny) kaimo, dvaro, vienkiemio, palivarko, miestelio, kolonijos, gir-jos (girininkijos – aut. pastaba), Daugėlišio valsčiaus Švenčionių apskrities*. Surašytojo: pavardė, vardas *Švilpa Kazimieras*, verslas *mokytojas, ūkininkas*. Gimimo vieta: *Lobiniai valsčius, Dūkšto apskritis, Brėslauja*. Adresas: *Velniadvorio pšt., Gyvatbalio kaim., Pumpėnų apsk.* Žinios surašytos 1939 m. gruodžio mėn. Informacija apie šį nematerialiojo palikimo vienetą šiame straipsnyje skelbiama pirmą kartą.

⁴⁵ Loreta Vaičiulytė-Semėnienė, siekusi atkurti tapatybės konceptą pagal *tapatus*, -i ir jo vedinius dabartinės lietuvių kalbos publicistikoje, tyrimo duomenimis išskyrė šiuos žmogaus tapatybės sluoksnius: socialinis (artima / tolima; šeima / žmonija) ↔ aš (pastovus / kintantis; unikalus / panašus) ↔ vieta (artima / tolima; gimtoji / pasaulis) ↔ laikas (praeitis / dabartis / ateitis) (plačiau žr. Vaičiulytė-Semėnienė 2018: 131). Dar žr. šio atlikto unikalaus tyrimo apibendrinamąsias išvadas, kuriose brėžiamos sąsajos su vieta, individo pasaulėvoka, savitumo ir kitoniškumo suvokimu (ten pat, 137–138).

paiškėjo, kad **(1)** *žemėvardis* užima tarpinę padėtį tarp gyvojo kalbos elemento ir tiksliai fiksuotų sisteminių terminijos vienetų. Kompleksinio kokybinio tyrimo metu nustatyta **(2)** šio termino struktūrinis modelis, semantinė amplitudė. Išaiškinta, kad semantinė sritis *žemė* susijusi su **(a)** supančios aplinkos (erdvės) raiška – žemė kaip žemai esanti paviršiaus vieta (neeliminuoju ir dugno vandenyje kaip žemės paviršiaus pozicijos), **(b)** reljefo raiška – žemė kaip paviršiaus dalis, pasižyminti tam tikromis skiriamosiomis antropogeninėmis ir geogeninėmis ypatybėmis (plg.: apgyventa, šlapia, apaugusi tam tikros rūšies augalais, dirbama, žemės paviršiaus segmentai, kuriais einama, važiuojama ir pan.), **(c)** žemė tapatintina su tam tikru kraštu, gyvenamąja vieta, **(d)** socialiai reikšmingais kultūriniais ir kitais objektais. Tyrimo metu išaiškėjo ir **(e)** lingvo-kultūrinė konotacija: *žemė* yra *gyva*.

Iki šiol tradiciškai terminas *žemėvardis* savoje toponomastikoje reiškė žemės dangos (kalnų, laukų, pievų, miškų, kelių, takų ir kt.) tikrinių vardų sąvoką. Teminės aplinkos analizė leido suprasti turtingesnę termino *žemėvardis* turinį ir numatyti platesnes jo panaudos galimybes. Numanoma termino *žemėvardis* sąvoka – tam tikru metu, tam tikrame plote natūraliosios nominacijos būdu susiformavę žemės dangos vardai, svarbūs orientacine, komunikacine, emocine prasmėmis, atspindintys vietos kalbinės bendruomenės narių būties psichologiją. Taigi ypač pamatuota termino *žemėvardis* vartoseną ateityje atrodytų antropocentriškai orientuotos regioninės (arealinės) toponomastikos tyrimų srityje. Šią prielaidą paremia straipsnio autorės atliekamų tyrimų patirtis, išryškinanti tam tikros polietninės srities bendrą nominacinių sprendimų bruožą, pasireiškiantį siekiu sustiprinti erdvės fragmentavimo ir organizavimo semantinio vientisumo principą tam tikro subjektyvizmo dėka. Lokalinis tarpukario informacinės sistemos, (su)konstruotos pagal administracinius vienetus (apskritis, valsčius, kaimus, dvarus, viensėdžius), Lietuvos žemės vardyno anketų, modelis prielaidą sutvirtina. Be to, kaip parodė atliktas tyrimas, *žemė* – tipiškiausia *vietos*, t. y. ploto, erdvės, kurioje kas yra ar vyksta, ypatybės reiškėja.

Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima konstatuoti, kad **(3)** *žemėvardis* – tapatybės dėmuo. Taigi, *žemėvardžiais* gali būti vadinami ne tik vietų vardai, bet ir kitų semantinių grupių reprezentantai, sietini su mūsų tautos identitetu, globalizacijos akivaizdoje susiduriantys su (iš)nykimu, (iš)likimo iššūkiu.

(4) Platų *žemėvardžio* vartosenos lauką lemia turtingas semantinis jo turinys, atskleista vidinė forma yra sietina su lokalumu, savitumu, išskirtinumumu, tapatumu, dėl ko skirtingose situacijose šis kalbos ženklas gali patenkinti vis kitus mokslo komunikacijos, edukacijos poreikius, nelygu kokios tyrėjų intencijos.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Auksoriūtė Albina 2020: *Labai svarbu, kad lietuvių kalba būtų vartojama ir viešajame valstybės gyvenime, ir mokslo pasaulyje*. Prieiga internete: <https://www.manokrastas.lt/straipsnis/albina-auksoriute-labai-svarbu-kad-lietuviu-kalba-butu-vartojama-ir-viesajame-valstybes-gyvenime-ir-mokslo-pasaulyje> [žiūrėta 2020 m. rugpjūtis–rugsėjis].

Bekeris Udo 1996: *Simbolių žodynas*, pakart. leidimas, Vilnius: Vaga.

Bilkis Laimutis 1997: Lietuvių helonimai: termino teikimas, sąvoka, vieta toponiminėje sistemoje. – *Lituanistica* 1(29), 35–57.

Blažienė Grasilda 2005: Prūsų žemėvardžių tyrinėjimo problemos. – *Baltistica. Priedas* 6, 27–40.

Būga Kazimieras 1961: *Rinktiniai raštai* 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Drukteinytė Virginija 2002: Perkeltinė metaforinė reikšmė ir sintagminė jos charakteristika. – *Vārds un tā pētišanas aspekti: rakstu krājums* 6, 313–322.

Gaivenis Kazimieras 1987: *Margas žodžių pasaulis: Kalba ir žmonės*, Vilnius: Mokslas.

Gaivenis Kazimieras, Keinys Stasys 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*, red. K. Morkūnas, Kaunas: Šviesa.

GTSGN – *Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names*. United Nations group of Experts on Geographic Names, United Nations, New York, 2002.

Gudavičius Aloyzas 2007: *Gretinamoji semantika*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Gudavičius Aloyzas 2009: *Etnolingvistika (Tauta kalboje)*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Gudavičius Aloyzas 2011: Reikšmė – sąvoka – konceptas ir prasmė. – *Res humanitariae* 10, 108–119.

Kardelis Kęstutis 2002: *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*, Kaunas: Judex.

Kavoliūtė Filomena, sud., 2019: *Žemė prašo nepamiršti vardų: Mūsų mirusių kaimų knyga*, Vilnius: Petro ofsetas.

Kiseliūnaitė Dalia, Simutyte Laima 2005: *Kuršių Nerijos vardai*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Lapinskienė Lionė 2007: *Simbolinių reikšmių žodynas*, Vilnius: Magilė.

LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, par. K. Morkūnas, red. V. Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.

LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, par. K. Morkūnas, red. V. Ambrazas, 2-asis patiksl. ir papild. leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.

LKEŽBe – *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė*. Prieiga internete: <http://etimologija.balt nexus.lt/> [žiūrėta 2020 rugsėjo–spalio mėn.]

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas 1–20 (1941–2002)*, red. kolegija G. Naktinienė, J. Paulauskas, R. Petrokienė, Z. Šimėnaitė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, vyr. red. G. Naktinienė; e. variantas, 2-asis elektroninis leidimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2017. Prieiga internete: www.lkz.lt [žiūrėta 2020 m. kovo–birželio mėn.].

LOFGEK – *Litauische Orts-, Flur- und Gewässernamen im europäischen Kontext*, hrsg. G. Blažienė, L. Bilkis, wissenschaftlicher Redakteur H. Bichlmeier, Hamburg: Bar-Verlag, 2019.

LVŽ I – *Lietuvos vietovardžių žodynas 1*, red. kolegija L. Balode, V. Blažek, G. Blažienė, V. Kardelis, A. Ragauskaitė, S. Temčinas, J. Udolph, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2008.

LVŽ II – *Lietuvos vietovardžių žodynas 2*, autoriai L. Bilkis, G. Blažienė, M. Norkaitienė, A. Ragauskaitė, M. Razmukaitė, D. Sviderskienė, atsak. red. L. Bilkis, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2014.

LVŽ III – *Lietuvos vietovardžių žodynas 3*, autoriai V. Adamonytė, L. Bilkis, G. Blažienė, D. Kačinė-Vrubliauskienė, M. Norkaitienė, A. Ragauskaitė, M. Razmukaitė, D. Sviderskienė, atsak. red. L. Bilkis, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2018.

LŽVI – *Lietuvos žemės vardynas. Instrukcija Lietuvos žemės vardynui surašyti*, sud. K. Alminauskis, Klaipėda: Akcinė „Ryto“ bendrovė, 1934.

Maciejauskienė Vitalija 2002: „Lietuvos vietovardžių žodynas“: pobūdis ir sandara. – *Lituanistica* 2(50), 102–117.

Maciejauskienė Vitalija 2002a: Lietuvių vietovardžiai – visuomenei ir mokslui. – *Kalbos kultūra* 75, 56–65.

Maciejauskienė Vitalija 2002b: Koks bus naujasis lietuvių vietovardžių žodynas. – *Gimtoji kalba* 9, 3–7.

Mitkevičienė Asta 2016: Terminas kontekste (žodžių junginio lygmuo). – *Terminologija* 16, 73–104.

Razmukaitė Marija 2003: Sudėtiniai Lietuvos oikonimai. – *Baltu filologija* 12(2), 63–80.

- Savukynas Bronys 1963: Kilmininkiniai lietuvių vietovardžiai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 6, 235–246.
- Sinkevičiūtė Daiva 2015: *Tikrinė lietuvių kalbos leksika. Pagrindiniai sluoksniai. Užduotys studentams*: e. knyga, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Skardžius Pranas 1943: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, Lietuvių kalbos institutas.
- Sviderskienė Dalia 2015: Dėl pragmatinės lingvistinės vietovardžių analizės (remiantis Marijampolės apskrities vietovardžiais). – *Acta Linguistica Lithuanica* 73, 166–199.
- Sviderskienė Dalia 2016: Sudurtinių Marijampolės apskrities helonimų motyvacija. – *Acta Linguistica Lithuanica* 75, 243–273.
- Sviderskienė Dalia 2017: Sudėtinių Marijampolės apskrities helonimų motyvacija. – *Acta Linguistica Lithuanica* 77, 78–102.
- Sviderskienė Dalia 2019: Priesaginių Marijampolės apskrities helonimų motyvacija. – *Acta Linguistica Lithuanica* 81, 110–140.
- Vaičiulytė-Semėnienė Loreta 2018: Žmogaus tapatybės konceptas pagal *tapatus*, –i ir jo vedinius dabartinės lietuvių kalbos publicistikoje. – *Acta Linguistica Lithuanica* 79, 78–102.
- Šmilauer Vladimír 1963: *Úvod do toponomastiky*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Tarvydas Stanislovas 1958: *Lietuvos vietovardžiai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*, red. taryba A. Kaulakienė ir kt., Vilnius: Alma littera, 2013.
- Vanagas Aleksandras 1988: Perkeltiniai vietovardžiai Lietuvoje. – *Mokslas ir gyvenimas* 5, 14–17.
- Алефиренко Николай Ф. 2009: Когнитивно-дискурсивная парадигма языкового знака. – *Язык. Текст. Дискурс*: научный альманах под ред. Г. Н. Манаенко, вып. 7, Ставрополь, 7–17.
- Блинова Ольга И. 1981: Термин и его мотивированность. – *Терминология и культура речи*, Москва: Наука, 28–37.
- Васильева Наталия Н. 2014: Традиционное и новое в русской топонимической терминологии. – *Mikrotoponimia / Makrotoponimia: Problematyka wstępna*, red. A. Gałkowski, R. Gliwa, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 117–126.

Васильева Наталия Н. 2014а: О координировании ономастической терминологии. – *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского* 2(1), 373–377.

Васильева Наталия Н. 2015: Нужен ли ономастике новый терминологический словарь? – *Этнолингвистика. Ономастика. Этимология: материалы III междунар. науч. конф.* Екатеринбург, 7–11 сентября 2015 г., отв. ред. Е. Л. Березович; ред. Е. О. Борисова, Н. В. Кабинина, М. Э. Рут, Л. А. Феокистова, 60–62.

Костерина Юлия Е., Кондратюкова Людмила К. 2014: Критерии и принципы отбора терминов. – *Омский научный вестник* 1(125), 133–137.

Кубрякова Елена С. 2004: *Язык и значение. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира*, Москва: Языки славянской культуры.

Матвеев Александр К. 2005: Ономастика и ономатология: терминологический этюд. – *Вопросы ономастики* 2, 5–11.

Мурзаев Эдуард М. 1984: *Словарь народных географических терминов*, Москва: Мысль.

Подольская Наталья В. 1978: *Словарь русской ономастической терминологии*, отв. ред. А. В. Суперанская, Москва: Наука.

Подольская Наталья В. 1988: *Словарь русской ономастической терминологии*, изд. 2-е, перераб. и доп. А. В. Суперанская, Москва: Наука.

Суперанская Александра В., Подольская Наталья В. 2003: *Общая терминология: Вопросы теории*, отв. ред. А. В. Суперанская, Н. А. Подольская, Н. В. Васильева, Москва: ЛИБРОКОМ.

Уллман С. 1970: *Семантические универсалии*. Prieiga internete: <http://www.philology.ru/linguistics1/ullman-70.htm> [žiūrėta 2020-11-09].

Федотова Татьяна В. 2008: Специфика метафорических топонимов в аспекте восприятия мира человеком. – *Вестник ВГУ, серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация* 2, 48–51.

On the Term *Žemėvardis*

SUMMARY

After analysing *Instrukcija vietovardžių rinkėjams* (The Instruction for Collectors of Place Names) (1934) by Kazimieras Alminauskis as the main text where the term *žemėvardis* ('land name') originated, its toponymic context and the multidisciplinary scientific domain, where, to the best of our knowledge, the term functions, and taking into account the specificity of the objects (phenomena), which the term refers to, it turned out that **(1)** *žemėvardis* occupies an intermediary position between a live language element and accurately recorded systemic units of terms. The complex qualitative study determined **(2)** the structural model of this term and its semantic amplitude.

It was ascertained that the semantic domain *žemė* (land) is related to **(a)** the expression of the surrounding environment (space) – land as a low surface area (by not eliminating the position of the bottom layer in water as the land surface), **(b)** the expression of terrain – land as a part of the surface characterised by certain distinguishing anthropogenic and geogenic properties (cf. inhabited, wet, overgrown with the plants of a certain type, cultivated, land surface segments for walking, driving, etc.), **(c)** land is equated to a certain region, living place, **(d)** socially significant cultural and other objects. The study also revealed **(e)** the linguocultural connotation: *land* is *alive*. It justifies the traditional concept of the term *žemėvardis* established in local toponymy – the proper names of the cover of land (hills, fields, meadows, forests, roads, paths, etc.); it also allows us to comprehend a richer content of the term *žemėvardis* and to anticipate broader possibilities for its use. The implied concept of the term *žemėvardis* is as follows: the names of the land cover formed at a certain time in a certain area by way of natural nomination, which are important in orientational, communicative and emotional terms and reflect the psychology of existence of the members of a local linguistic community. The usage of this term in the research area of anthropocentric regional (areal) toponomastics seems especially likely in the future. The above assumption is supported by the author's research experience highlighting the common feature of the nominative decisions of a certain polyethnic field, which manifests itself in the attempt to strengthen the principle of the semantic integrity of space fragmentation and organization thanks to certain subjectivism. The local model of the interwar information system, the *Land Names* questionnaires, constructed on the basis of administrative units (counties, districts, villages, estates, individual farmsteads), strengthens the above assumption.

Taking into account the above, it can be concluded that **(3)** *žemėvardis* is a component of identity. Consequently, not only place names but also representatives of other semantic groups (as stated by Alminauskis, "hundreds of thousands of land names are hidden among

DALIA SVIDERSKIENĖ

people”) associated with the identity of our nation and facing the challenge of extinction and survival in the face of globalization, may be referred to as *žemėvardžiai*.

Įteikta 2020 m. gruodžio 6 d.

DALIA SVIDERSKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

dalia.sviderskiene@lki.lt